

ВСТУП

ПРЕДМЕТ ТА ЗАВДАННЯ

КУРСУ. АСПЕКТИ СИНТАКСИСУ.

СИНТАКСИЧНІ ОДИНИЦІ

1. Предмет та завдання курсу

Термін **синтаксис** використовується в двох значеннях:

- 1) як розділ мовознавства (як система лінгвістичних понять про синтаксичну будову мови);
- 2) як власне-будова мови.

Основною метою курсу синтаксису сучасної української літературної мови є розгляд основних теоретичних питань, пов'язаних із кількістю синтаксичних одиниць та їхнім статусом, аналізом класифікацій і кваліфікацій, а також синтаксичних категорій і синтаксичних одиниць з послідовним

1) розмежуванням формально-синтаксичного, семантико-синтаксичного, власнесемантичного і комунікативного аспектів (членів речення, словосполучень, речень (простих і складних), синтаксем, семантем, комунікатем, текстом тощо);

2) аналізом зв'язків у словосполученні, реченні, складному синтаксичному цілому (прислівних, односпрямованих, різноспрямованих, зумовлених, взаємозумовлених, детермінантних, предикативних, напівпредикативних, підрядних, опосередкованих підрядних, сурядних тощо);

3) встановленням відношень (предикативних, напівпредикативних, суб'єктних, об'єктних, атрибутивних, обставинних, апозитивних, синкретичних (об'єктно-обставинних, атрибутивно-обставинних, об'єктно-атрибутивних), комплетивних, еднальних, приєднувальних, зіставних, зіставно-протиставних, градаційних) між компонентами синтаксичних одиниць.

2. Аспекти вивчення синтаксису

У сучасному синтаксисі розрізняється п'ять аспектів:

1) формально-граматичний (власне-синтаксичний)

(Л. Булаховський, Є. Тимченко, П. Фортунатов та ін.),

2) семантико-синтаксичний

(І. Вихованець, К. Городенська, Н. Гуйванюк, А. Мухін та ін.),

3) власне семантичний (логіко-універсальний)

(Й. Андерш, І. Вихованець, В. Гак та ін.),

4) комунікативний

(І. Вихованець, К. Городенська, Н. Гуйванюк, І. Слинсько та ін.),

5) прагматичний

(В. Гак, Г. Почепцов, І. Сусов та ін.)

Формально-граматичний аспект синтаксису – це рівень структури речення, синтаксичних форм його компонентів (членів речення), синтаксичних зв'язків між ними. Основними його поняттями є: **член речення, синтаксична форма члена речення, форма синтаксичного зв'язку.**

Суттєвим є розмежування членів речення за рангами:

член речення (надкатегорія) → **головний член речення** (категорія) → **другорядний член речення** (категорія).

У межах категорії головного члена речення наявне розмежування **підмета** (підкатегорія), **присудка** (підкатегорія), **головного члена односкладного речення** (підкатегорія);

те саме відповідно і в категорії другорядного члена речення, де слід розмежовувати: **додаток** (підкатегорія), **означення** (підкатегорія), **обставину** (підкатегорія).

3-поміж синтаксичних форм зв'язків тут постають: **предикативний** (між підметом і присудком): *Хлопчик грає в шахи*; **підрядний прислівний**, що означає однібічну залежність: *Художник малював* → (що?) *картину*.

Предикативний і підрядний прислівний синтаксичні зв'язки мають різні форми вияву. Так, **основною формою предикативного зв'язку** є **координація**, а для **підрядного прислівного** властиві форми **узгодження, керування, прилягання** тощо.

На **семантико-синтаксичному** рівні простежуються особливості семантичного наповнення словоформи в реченні й окреслюються закономірності співвідношення форми і змісту в кожному конкретному випадку.

Елементарною одиницею цього рівня є **синтаксема**, тобто елементарна одиниця синтаксичної семантики. **Синтаксема** – це елементарна синтаксична одиниця, що характеризується співвідношенням форми і змісту.

Так, у реченні *Чимало складено пісень про минулу славу України* наявні синтаксеми: нульова синтаксема суб'єкта; синтаксема предиката дії *складено*; синтаксема об'єкта *чимало пісень*; перша синтаксема атрибута *про минулу славу* та друга синтаксема атрибута *України*.

На семантико-синтаксичному рівні легко встановлювати основний варіант (інваріант) вияву семантики та його варіанти, пор.: для синтаксеми суб'єкта основним варіантом ви-

яву є форма називного відмінка іменника, а форми давального (*Мені добре*), орудного (*Намальована художником картина*) та інші є вторинними.

Власне-семантичний (логіко-універсальний) аспект речення передбачає встановлення національно-мовних особливостей реалізації загальнолюдських універсалій.

Основною одиницею власне-семантичного рівня є **семантема**. Так, універсалія суб'єкта реалізується семантемою агенса (активного діяча) та може поставати в українських реченнях як **нульова** (*В селі голосно заспівали; Доцить*) і **формально окреслена** (*Кожен з нас пам'ятає першу посмішку матері*).

Для власне-семантичного підходу важливим постає **розмежування семантичних ролей учасників дії: агенса, пацієнса** (об'єкт дії, що підлягає впливу агенса: *Студент читає книгу*) тощо.

Комунікативний аспект спрямований на з'ясування специфіки вияву співвідношення речення із ситуативно-актуалізованими завданнями мовлення та реалізації в ньому уже відомого (даного) і нового, заради чого й реалізується речення.

Основною одиницею комунікативного рівня виступає **комунікатема** (комунікема), що диференціюється на **тему** та **рему**. В реченні *Потяг прибуває о сьомій годині* реалізується **тема потяг** і **рема прибуває о сьомій годині**.

Прагматичний аспект, основною одиницею якого є **прагматема**, передбачає:

- **встановлення умови та мети** реалізації речення в мовленнєвій ситуації;
- **визначення позицій мовців** (та сама фраза з тим самим змістом може вимовлятися з різною метою (мета становить **прагматему**): (колезі): *Я зайду до тебе – обіцянка* (як **прагматема**) (учневі, який не виконав завдання): *Я зайду до тебе – попередження* (як **прагматема**); (недбайливому учневі): *Я зайду до тебе – погроза* (як **прагматема**));
- **визначення прагматичних типів речень-висловлень**:
 - 1) *Земля крутиться* (**речення-повідомлення**, або констативи);
 - 2) *Я ще зателефоную* (**речення-обіцянки**, або промісиви);
 - 3) *Я тобі покажу, як неохайно виконувати завдання* (**речення-погрози**, або менасиви);
 - 4) *Я дякую вам* (**речення-перформативи** (дія речення дорівнює її реалізації));
 - 5) *Виходьте зі своїх схованок* (**речення-спонування**, або директиви (адресант прямо спонукає адресата до дії));
 - 6) *Чи прийдете сьогодні на горнятко кави?* (**речення-питання**, або квеситиви).

3. Поняття синтаксичної одиниці. Типологія синтаксичних одиниць

Синтаксичною одиницею є елемент синтаксичної будови мови, який реалізує закономірності поєднання синтаксичних форм між собою та в якому виражається певна семантика.

Основними синтаксичними одиницями виступають **синтаксичне слово, словосполучення та речення**.

Синтаксичним словом називається елементарна синтаксична одиниця, якій властиве співвідношення форми та змісту. У реченні *Кожний з нас рано почав працювати* (О. Гончар) реалізуються синтаксичні слова: *кожний з нас* + *рано* + *почав працювати*. Синтаксичне слово відрізняється від морфологічного, пор. *Кожний з нас* – три морфологічні слова й одне синтаксичне; *почав працювати* – два морфологічні слова й одне синтаксичне. Синтаксичне слово завжди виконує функцію одного члена речення.

Словосполучення – це синтаксична одиниця, котра утворюється підрядним прислівним синтаксичним зв'язком з двох або більше повнозначних слів для розгорнутого називання певного явища: *читати книжку, дивитися фільм, цікаве оповідання, говорити схвильовано*. **Основною синтаксичною одиницею є речення**, в якому реалізуються усі потенції синтаксичного слова та словосполучення.

Речення – синтаксична одиниця, що побудована за ustalеним зразком, виражає відносно закінчену думку або певну емоцію та виступає основним засобом комунікації, пор.: *Журавлі знову повернулися до своїх гнізд. Як мені хочеться повернути все минуле*.

Складне речення не виступає окремою одиницею, а є **комбінаторним варіантом речення**, тому що його частини структурно дорівнюють простим реченням.